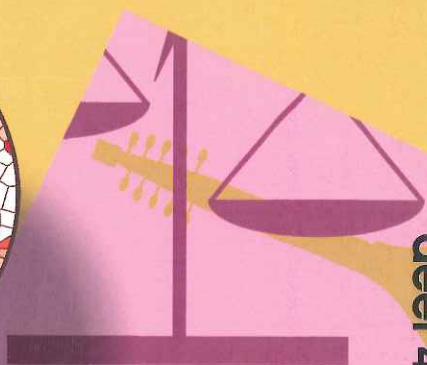
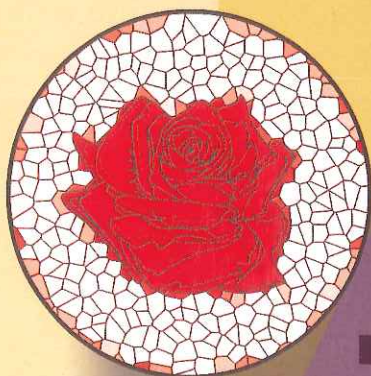

drs. Coby van der Neut

TOPklassers

Antwoordenboek

deel 4

cultuur

500 - 1000
1000 - 1500

Beka
+ plus
reeks

TOPkl[▲]ssers

cultuur

deel 4

500 - 1000

1000 - 1500

Antwoordenboek

Auteur

drs. Coby van der Neut

Bekadidact.....+

Vormgeving en lay-out

Beeldstormers/Marcel Westervoorde, Alphen a/d Rijn

Eerste druk, eerste oplage 2009

© 2009 Uitgeverij Bekadidact, Baarn

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

ISBN 978 90 262 4247 2

Inleiding voor de leerkracht

Topklassers Cultuur wil zelfstandige leerlingen, voor wie de basisleerstof niet meer uitdagend genoeg is, een uitbreiding en een alternatief aanreiken.

Topklassers Cultuur biedt interessante, verdiepende en uitdagende onderwerpen met vragen, waarvan de antwoorden in de bibliotheek of op internet opgezocht moeten worden.

De items zijn zo samengesteld, dat veel cultuurgebieden gecombineerd worden.

Elk onderwerp begint met een inleidend leesstukje.

De leerling kan daarna aan de hand van gerichte startvragen en aanwijzingen zijn weg zoeken in de wereld van kunst, geschiedenis, religie en maatschappij/maatschappelijke stromingen.

Het is de bedoeling dat de geïnteresseerde leerling de items in het werkboek zelfstandig (individueel of met anderen) gaat verwerken.

De zoektocht naar de juiste antwoorden kan heel gevarieerd worden opgezet en uitgewerkt. Het is daarom belangrijk dat de leerling heel nauwkeurig een logboek bijhoudt. Zo wordt voorkomen dat hetzelfde werk meerdere keren wordt gedaan.

Niet het 'stampen van feiten' is het hoofddoel, maar het leren om zelf te oordelen en zich een beeld te vormen van de opgezochte feiten en meningen.

Afhankelijk van het gekozen onderwerp kan het eindresultaat als schriftelijk werkstuk, als creatieve opdracht, of als geheugensteun voor een spreekbeurt worden opgezet.

Topklassers Cultuur heeft in dit vierde deel van de serie twee tijdvakken gecombineerd:

1. Tijd van monniken en ridders (500 - 1000)
2. Tijd van steden en staten (1000 - 1500).

De geselecteerde onderwerpen voor dit vierde werkboekje zijn in het onderstaande schema gerangschikt naar kennisgebied en tijdperk. Veel onderwerpen kunnen in meerdere periodes of in verschillende kennisgebieden worden ingedeeld. De middeleeuwse cultuur en maatschappij was namelijk doordrenkt met godsdienst en daarnaast duurden veranderende processen en ontwikkelingen soms heel lang. Wij hebben uiteindelijk voor de volgende indeling gekozen.

Kennisgebied	500 - 1000	1000 - 1500
Religie	5. Willibrord 13. Sophia 15. Kloostertuin	10. Gotiek 16. Liduina van Schiedam
Kunst	1. Mozaïeken 9. Borduurkunst 14. Handschriften	7. Vier Heemskinderen 11. Zangwedstrijd 22. Melchior Broederlam
Geschiedenis	2. Overstromingen 3. Vikingen 6. Karel de ?	8. Hanze 12. Kruistochten 21. Erfgooiers
Maatschappij/ maatschappelijke stromingen	4. Kleding 20. Lachen	17. Zwaardvechten 18. Eten en drinken 19. Heksen

De aparte stroming binnen het christendom heette het *arianisme*. De Romeinse keizer werd vroeger als een god vereerd. De aanhangers van het *arianisme* konden niet geloven dat Jezus de Zoon van God genoemd kon worden. Hij was een bijzonder mens geweest, maar Zoon van God? Zij zeggen: "Het goddelijke en het menselijke: die twee passen niet bij elkaar. Het is óf het een óf het ander. Een mens kan nu eenmaal niet uit God voortkomen. Mensen kunnen door God worden gemaakt, zoals een houtsnijder beeldjes maakt. Net zomin als houten beeldjes uit een beeldhouwer worden geboren, net zomin kan een mens uit God voortkomen."

De leer van de Arianen gaat terug op de priester Arius uit Egypte († 336).

Nee, zij was zeker niet de uitvinder van de mozaïekkunst. Over de techniek van mozaïek was bij de Romeinen al heel veel bekend. In de oudheid bestonden er bij de Grieken al prachtige vloeren van ingelegde kleine steentjes. We weten bijna zeker dat er al vanaf de vierde eeuw voor Christus mozaïekvloeren voorkwamen. In Pompei zijn er wandmozaïeken teruggevonden die zuilen en fonteinën decoreren. De ontwerpen waren heel verschillend; ze waren mythologisch of historisch van aard of ze bestonden uit taferelen die door het leven van die tijd waren geïnspireerd.

Pas na de vierde eeuw na Christus werden er christelijke symbolen in mozaïek uitgevoerd en daar heeft Galla Placidia wel een belangrijke rol in gespeeld.

Een baptisterium is een aparte doopkapel en op het plafond is een afbeelding van het verhaal van de doop van Jezus weergegeven. Jezus is de gewone jonge man, zonder baard. Hij staat helemaal naakt in de rivier de Jordaan. Naast hem zit God de vader, met half lang haar, met een olijftak in de hand. Johannes de Doper doopt Jezus met water. Johannes heeft een dikke vacht omgeslagen en hij staat op een rotsblok. Boven het hoofd van Jezus zie je een duif uit de hemel neerdalen. Die duif is het symbool van de Heilige Geest. Rondom het dooptaferel zijn allemaal heiligen afgebeeld met kronen in de hand.

Jezus wordt in het mausoleum een aantal keren als herder met schapen afgebeeld. Hij voedt de schapen onder een stralend blauwe hemel. Het is een heel ontspannende en zonnige benadering van de tekst uit de Bijbel, waar Jezus zegt "Ik ben de goede herder. De goede herder zet zijn leven in voor zijn schapen..."

De Romeinen hadden tempels voor de eredienst van hun goden, maar die hadden een rechthoekige vorm. Het altaar waarop geofferd werd, stond buiten de tempel.

De vroegchristelijke kerken waren geen tempels maar men hield bijeenkomsten in Romeinse basilica's. De basilica was een grote rechthoekige zaal, die voor allerlei doeleinden gebruikt kon worden. Het was een soort stadshal. Het altaar van de christenen stond voorin de basilica en er werd alleen symbolisch geofferd met brood en wijn.

Mozaïekkunstenaars hoefden niet zelf op zoek naar antieke voorbeelden. Er circuleerden albums met populaire afbeeldingen. Vaak waren die afbeeldingen van de schilderkunst afgeleid. Regelmatig werd een mozaïek ter plekke gemaakt, maar soms werden bepaalde fijnere gedeelten van een mozaïek in een werkplaats uitgevoerd op verplaatsbare houten kaders en daarna ingevoegd in het mozaïek dat ergens anders werd gemaakt.

In Barcelona rond het jaar 1900 pakte kunstenaar Antoni Gaudi (1852-1926) de draad weer op en versierde allerlei objecten in de stad met mozaïekwerk.

Hij heeft in park Güell een prachtige hagedis uitgebeeld in mozaïek.

Antoni Gaudi was de eerste die scherven van keramiek gebruikte om mooie kromme lijnen in een kunstwerk met mozaïek te kunnen bedekken. Het keramiek waar hij scherven van maakte, was afgekeurd voor de verkoop. Hij haalde het bij verschillende fabrieken zoals bij de aardewerffabriek *Pujol i Bausis*.

2

Overstromingen

Aan het begin van de middeleeuwen was onze kustlijn heel anders dan nu. De kust van Zeeland was nog bijna aaneengesloten en ook de Waddeneilanden bestonden nog niet. Er waren wel allerlei inhammen in de kustlijn waar verschillende grote rivieren uitmondde in zee. De zeespiegel lag veel lager dan nu. Sommige bronnen spreken wel van zestig meter lager!

In de loop van de middeleeuwen veranderde het klimaat op de polen en het zeewater begon te stijgen. Dat had grote gevolgen voor ons land. Water stroomt nu eenmaal van hoog naar laag. De zeespiegel werd hoger waardoor het rivierwater niet zo gemakkelijk meer in zee

stroomde terwijl de zee gemakkelijker het land kon instromen. Er ontstonden toen vooral in Zeeland allerlei eilanden.

Het Aelmeer is een binnenmeer dat midden in ons land lag; ongeveer op de plaats waar nu het Flevomeer ligt. De naam Flevomeer is nog ouder dan Aelmeer, want die naam werd al in Romeinse bronnen vermeld. Het Aelmeer was waarschijnlijk een zoetwatermeer: het zeewater kon er niet in omdat de kustlijn gesloten was en het rivierwater vulde dit meer.

Op het wapen van Urk is een schelvis afgebeeld. Die schelvis is een echte zoutwatervis. De vissers uit Urk dankten hun bestaan aan de visvangst op onder andere schelvis. Het wapen is niet ontstaan in de tijd dat het omliggende water zoet was maar pas nadat het meer zout werd.

De stormvloed van 830 wordt genoemd in twee kronieken. De eerste melding van deze stormvloed komt uit de zogenaamde *Annales Xantenses*, een Karolingisch geschiedenisboek. Ook in een handschrift van de Franse bisschop Prudentius komt de ramp voor.

Door deze overstroming kwam er een groot gat in de duinenrij van de Noordzee. Het Aelmeer liep vol met zout water. Er ontstond zelfs eb en vloed. De plaatsen die eerst aan een rustig middenmeer hadden gelegen, zoals Urk, werden nu omspoeld door zeewater. Het zeewater trok zich niet mee terug. De term 'Aelmeer' raakt daardoor in de veertiende eeuw in onbruik en maakte plaats voor 'Zuiderzee'.

De heilige Elisabeth werd in de katholieke kerk op 19 november speciaal vereerd; dat was haar naamdag. We weten dat in de middeleeuwen wel drie keer op deze dag heel grote overstromingen hebben plaatsgevonden: in 1404, 1421 en in 1424.

Eeuwenlang vertelden de mensen elkaar dat de *Biesbos* tijdens de grote Sint-Elisabethsvloed van 1421 was ontstaan. Er was toen zoveel water in het zuidwesten van ons land binnengekomen dat alle waterwegen waren veranderd. Steden die eerst gemakkelijk te bereiken waren, waren soms van de kaart geveegd en andere plaatsen kwamen nu aan het water te liggen. Dat gaf grote opwinding, want de handelssteden zagen nu hun koopwaar soms aan hun neus voorbijgaan.

Allerheiligen wordt op 2 november gevierd. We hebben al gezien dat op Allerheiligen in 1170 een groot deel van de duinenrij in Noord-Holland wegsloeg, waardoor het Aelmeer Zuiderzee werd. Ook in 1532, 1570, 1675 vond er op Allerheiligen een watersnoodramp plaats. Onlangs in

2006 vond er nog rond die datum een geweldige storm plaats in het noorden van ons land. Door de verhoogde dijken kon het water het land niet in, maar toch gebeurden er nog allerlei ongelukken.

Op 5 december heet de ramp een Sint-Nicolaasvloed. Er is er een terug te vinden in oude kronieken: in 1196.

De zoektocht naar verdwenen land en dorpen noemen we 'archeologie onder water' of 'onderwaterarcheologie'.

De klokken van Reimerswaal zijn onder water nog actief volgens de legende. Als het stormt, klinkt een diep geluid op uit zee: de kerkklokken! De klokken van de verdronken stad waarschuwen dan voor de storm.

3

Vikingen

De Noorman die Groenland heeft ontdekt heet volgens oude kronieken Erik de Rode. Hij kwam er per ongeluk terecht met zijn schip. Hij noemde het land Groenland, want zo zei hij: "Als iemand de naam hoort, wil hij er ook naar toe om graan te verbouwen".

De Vikingen noemden de oorspronkelijke bewoners Eskimo's, Inuit of Saami. Ze leefden vanaf ongeveer 2500 voor Christus op het eiland. De Inuit leven van de visjacht. Net als de Noormannen trokken zij weg van hun vaste verblijfplaats om voedsel te zoeken. Zij kenden Arctica, het noordelijk deel van onze planeet heel precies. De Inuit heeft geen geschreven bronnen uit die tijd. De verhalen werden mondeling doorgegeven. Wat we van hen weten komt uit Noorse kronieken.

Ze noemden het land waar veel bomen, bossen en wouden zijn: Woudland.

Door de ontdekking van de druiven, waar ze wijn van kunnen maken, noemen ze het stuk land Wijnland (Vinland).

We weten nu dat Wijnland een deel van Amerika was/is. Er zijn nog archeologische onderzoeken gaande die proberen om de exacte plaats aan te wijzen. Er bestaan oude zeemanskaarten waarop Wijnland is ingetekend en daarop valt het samen met het huidige New Foundland.

De inwoners van Vinland zagen er totaal anders uit dan Noormannen. Ze noemden ze *Skaelingen*. We weten nu dat de Noormannen Indianenstammen moeten hebben ontmoet: *Skaelingen* zijn Indianen.

Nee, Finland heeft niets met druiven en wijn. Fin is veen, Finland betekent *veenland*. Het behoort wel bij het oorspronkelijke leefgebied van de Eskimo's, de Inuit of Saami. Zij leven hier ook.

Runenstenen zijn stenen waarin runeninscripties zijn gekerfd. In bijna alle gebieden waar Vikingen zijn geweest heeft men runeninscripties gevonden. De runensteen in Kensington in Amerika is nog altijd een groot mysterie. Wetenschappers vinden het een bewijs dat er daar ook Vikingen hebben gewoond. Zij zeggen dat de Vikingen eeuwen eerder dan Columbus Amerika hebben ontdekt.

In de steen staat (vrij vertaald): *Acht Zweden en tweeëntwintig Noren op ontdekkingsreis vanuit Wijnland hadden een kamp bij twee rotseilandjes een dagreis ten noorden van deze steen. Wij visten een dag daarna en toen we thuiskwamen vonden we tien man dood. Hebben tien man naar onze schepen gezonden, die op veertien dagreizen van hier zijn.*

Er zijn veel restanten van Vikingschepen gevonden en daardoor weten we veel over de ontwikkeling van deze zeewaardige roeiboten. De oudste Vikingschepen zijn gebouwd als oorlogsschip: smal, snel en ondiep in verband met aanvallen die landinwaarts op rivieren plaatsvonden. De schepen werden helemaal van hout (eikenhout of berkenhout) gemaakt. De kiel was meestal uit één stuk gemaakt. Hieraan werden de boeg aan de voorkant en de achtersteven vastgemaakt. De romp werd met planken bekleed. Het dek werd met pek waterdicht gemaakt. Er konden veel roeiers in zitten. De meeste vikingschepen hadden tussen de zestien en achttien roeibanken aan elke kant, zodat er 32 of 36 roeiers in de boot konden. De roeiers zaten op banken of op kisten waar ze hun spullen in konden opbergen. De schepen waren zo gebouwd dat ze snel en stevig waren en toch soepel genoeg waren om door de grote golven van de zee te varen. De schepen kregen later ook een mast en zeilen, waardoor de zeelui langere reizen konden maken omdat ze niet meer alleen van mankracht afhankelijk waren. De boeg werd in latere tijd versierd met prachtig houtsnijwerk. Voorop kreeg het schip een beeld; vaak drakenkoppen als afschrikwekkende versiering.

Om stoffen te verven gebruikte men natuurproducten: uien, wortels, boomschors en vruchten. De kleurstoffen die daaruit voortkwamen werden dan bruin, gelig en groenachtig. Door het zonlicht werden de kleuren van de geverfde stoffen al snel grijs. Mooie heldere tinten zag je heel zelden.

Het basiskledingstuk dat veel op de Romeinse tunica leek en dat door mannen en vrouwen gedragen was de *cotte*.

De boerenbevolking maakte zich niet druk over wat in de mode was. De boeren droegen grof geweven, eenvoudige en functionele kleren, gekleurd of in natuurlijke tinten.

De *bliand* is een korte tuniek, die eerst zonder maar later met een centuur gedragen werd. Het accent kwam daardoor op de taille en de boezem te liggen. Ook de halslijn veranderde van rond in een diepe split. De mouwen werden vanaf de elfde eeuw steeds wijder, soms voorzien van een losse strook tot op de grond. Vanwege het accent op de taille en de boezem werd het kledingstuk vrouwelijk genoemd.

De sierspeld werd een fibula genoemd, naar de Romeinse sierspeld, die de tunica van de Romeinen op zijn plaats hield. De fibula van de Romeinen had een andere vorm dan de fibula van de middeleeuwen. Beide hadden ze een sierfunctie, maar in de middeleeuwen werden de materialen steeds kostbaarder.

Dorestad had een eigen munt. Tot in de zevende eeuw was de munt van goud en daarna werden er veel zilveren munten als betaalmiddel geslagen. De munten uit Dorestad golden in heel Europa als geldig betaalmiddel. Ze zijn bij archeologische vondsten door heel Europa teruggevonden.

De gewone vrouwen hadden niet zoveel of helemaal geen sieraden en konden zich ook geen dure kleding veroorloven. Zij liepen vaak op blote voeten of op *patins*; dat zijn houten zolen met riemen om vast te maken.

De broek werd *braies* genoemd. De beenbekleding heette *hosen*, *beenlingen* of *chausses*. In de twaalfde eeuw kregen de hosen meer vorm en werden langer, zodat men ze over de brailles ging trekken.

Een *maliënkolder* is een soort hemd van leer. Het hemd is helemaal of gedeeltelijk met maliën, ijzeren ringetjes, volgehangen. Een *maliënkolder* is eigenlijk een wapenuitrusting. Het is heel erg zwaar door het gewicht van al het ijzer, terwijl één ringetje eigenlijk bijna niets weegt.

De dagelijkse hoofddracht van de oudere dames uit de middeleeuwen is heel favoriet geworden in de kloosters bij de nonnen. Het werd tot ver na de middeleeuwen, wel tot in de eenëntwintigste eeuw, de religieuze dracht bij uitstek. De zusters van moeder Theresa dragen deze hoofdtooi nog steeds, net zoals behoudende moslima's.

Met de bovenstaande kennis zullen de leerlingen goed kunnen onderscheiden welk kledingstuk er door de verschillende personen worden gedragen: *cotte*, *bliaud*, *patins*, sieraden, *hosen*, *braies*. Dit zijn woorden die genoemd moeten worden. Daarnaast zien we ook hoofddeksels die *kaproen* genoemd worden.

5

Willibrord

De monnik, bijbelgeleerde en geschiedschrijver Beda of Baeda, noemde de stad Utrecht *Uitlaburg*. Het was volgens hem een beroemde burcht, waar de mensen veilig konden wonen. Binnen de stad had Willibrord een kerk met een bisschopszetel. Zo'n kerk noemen we nu een kathedraal. Kathedraal komt van *cathedra* = bisschopszetel.

De geschiedschrijver Melis Stoke schreef rond het jaar 1300 in zijn boek dat Willibrord "*quam tUtrecht dat Wiltenborch hiet tevoren*" en dat er een "*wreet volc ende sterc*" woonde rond de stad Utrecht.

In het Nederlands leeft de naam van de god Wodan nog voort in woensdag. In het Engels is dat *Wednesday* (Wodansdag).

Donar, de dondergod, was de zoon van oppergod Wodan. Zijn naam komen we nu nog tegen in donderdag. Donar was erg sterk en moeilijk opvoedbaar. Daarom werd hij opgevoed door bliksemgeesten.

Freija, de strijdgodin, gaf haar naam aan vrijdag. *Friday* in het Engels.

De strijdswagen van Freija werd voortgetrokken door zwarte katten. Ook toen Nederland gekerstend, christelijk geworden was, bleven de mensen nog altijd bang voor zwarte katten. Het zien van een zwarte kat zou ongeluk brengen.

Forsiteland heet nu Helgoland, dat betekent *heilig land*. Het rotsachtige eiland hoort nu bij Duitsland.

Koning Radboud stierf in het jaar 719.

Een missionaris is iemand met een missie, een geloofsverkondiger. De belangrijke missionaris die Willibrord een bezoek bracht, was Bonifatius. Hij was in 716 begonnen als prediker bij de Friezen. Toen Radboud gestorven was, kon Willibrord ook weer beginnen met evangelieverkondiging in Friesland. Bonifatius hielp hem hierbij. Dat deed hij zelfs zo goed dat Willibrord hem graag als opvolger wilde benoemen. Maar Bonifatius wilde dat niet. Hij koos voor missionarisch werk. Het is in 754-755 slecht afgelopen met hem, want de Friezen hebben hem vermoord bij Dokkum.

De kerstboom is waarschijnlijk een oud-Germaanse erfenis. In de tijd van Willibrord kende men een midwinterviering rond een boom in het bos. Men vierde er het feest van de zonnewende. Waarschijnlijk op de kortste dag, als de zon op het verst van de aarde verwijderde punt stond. Na het feest werden de dagen weer langer, de zon kwam terug! Deze oude Germaanse traditie heeft men nu in gekerstende vorm overgenomen. Het is geen feest van de terugkerende zon meer, maar een lichtfeest waarbij Jezus door de christenen als *het licht der wereld* wordt gevierd.

De Runxputte zou volgens de overlevering terug te voeren zijn op Willibrords optreden. Het is sindsdien een bedevaartsoord in de buurt van Heiloo. Het is ook bekend als het putje van Heiloo. In 1490 werd er een kapel gebouwd, die gewijd werd aan Maria. Tijdens de Reformatie werd de kapel verwoest en kwam er een verbod op het zogenoemde 'bijgeloof'. De heuvel waarop de bron zich bevindt, wordt ook Kruipberg genoemd, omdat de bedevaartgangers meestal kruipend naar de bron gingen.

Het middelste glas-in-loodraam in het schip van de Utrechtse Sint Willibrordkerk beeldt het verhaal van het ontspringen van een wonderlijke bron uit. Je ziet dat Willibrord er met zijn medemonniken geknield zitten en bidden. God verhoort hun gebed en rechtsonder in beeld zie je een bron ontspringen. Dit kan het wonder bij Heiloo zijn, maar er zijn heel veel legendes met verhalen over bronnen en water met betrekking tot Willibrord. In dat heilige water konden de bekeerde heidenen gelijk gedoopt worden.

Willibrord bouwde in Echternach in Luxemburg een klooster, van waaruit hij zijn reizen in West-Europa voorbereidde.

De bedevaartgangers in Echternach doen mee aan de *springprocessie*. Hoe je moet springen is precies bekend. Je moet drie stappen naar voren springen en dan weer twee naar achteren. Eigenlijk ben je dan maar één stap verder gekomen en het duurt ook heel lang voor de route van de processie is afgelegd. Het is bekend dat er vroeger ook nog andere 'springers' aan de processie deelnamen. Zo kende men de 'dansende heiligen' van Bickendorf en andere dorpen, die elke keer een sprong naar rechts en naar links en naar voren maakten, voor gebed of lied bleven staan en zo afwisselend verder gingen tot ze in de kerk waren. Er waren ook staande heiligen die de sprong vervingen door een drievoudige stap. Later kwamen de springers van Waxweiler en hun manier van springen verdrong langzamerhand de andere. Vanuit het springen van Waxweiler ontwikkelde zich de tendens dat meerdere groepen aan de springprocessie deelnamen. De 'dansende heiligen' van Waxweiler schijnen de oorspronkelijke springprocessie verdrongen te hebben. Daar sprong men de driesprong en er waren twee of drie muzikanten die het teken gaven om verder te gaan.

Een sarcofaag is een stenen lijkst. Meestal is de kist mooi versierd met beeldhouwwerk aan de buitenkant. De kist kon gewoon als grafmonument worden tentoongesteld. *Sarcophagus* betekent vleesetend. Oorspronkelijk werden sarcofagen uit sponsachtig kalksteen vervaardigd en dat materiaal kon de zachte delen van de lijken in veertig dagen verteren, vandaar de naam vleesetend.

Een reliekschrijn is een kast met een relikwie erin. Een relikwie is een overblijfsel van een gestorvene. In de reliekschrijn van Willibrord zitten overblijfselen van Willibrord zegt men. Aan relieken worden vaak wonderbare krachten toegekend. Daarom gaan pelgrims ernaar toe omdat ze iets, een wonder, willen van een heilige.

6

Karel de ?

Wat opvalt is dat Bretagne niet hoorde bij het Karolingische Rijk, zoals het rijk van Karel genoemd werd. Tijdens de zesde eeuw staken grote aantallen Britten (Keltische stam) uit Wales en Cornwall het Kanaal over om zich te vestigen in Armorica dat ze 'Klein Brittannië' of 'Bretagne' noemden. Het was een vredige invasie die tweehonderd jaar duurde. Onder de nieuwkomers waren vele christelijke monniken die een Keltische variant van het christendom invoerden. Van de zesde tot de

tiende eeuw verdedigde het schiereiland, dat nu Brittania heette, zich met succes tegen de pogingen van de Frankische koningen die Gallië beheersten, om de streek in handen te krijgen. Vele keren vielen ze Bretagne binnen, maar hun invloed was van korte duur en Bretagne bleef onafhankelijk.

Karel was goed in drie dingen. Hij had het bestuur van zijn rijk goed georganiseerd. Hij was een knappe legeraanvoerder. Hij was een groot beschermer van het christendom.

In de kerstnacht van het jaar 800 zette paus Leo III onverwacht de keizerskroon op het hoofd van Karel. Karel was wel blij dat hij keizer werd, want een keizer is belangrijker dan een koning. Maar Karel wilde niet gekroond worden door de paus. De paus mocht van Karel niet beslissen wie keizer werd, want daarmee maakte hij zichzelf machtiger dan een keizer. Karel wilde zelf de baas zijn, ook over de kerk. Heel veel jaren hebben pausen en keizers geruzied over de vraag wie de machtigste was. Jarenlang was het toch gewoonte dat iemand zich pas keizer kon noemen als de paus hem gekroond had. Pas in de tijd van Napoleon werd die gewoonte afgeschaft, want Napoleon kroonde zichzelf tot keizer.

Een palts was een koningshoeve; een groep grote boerderijen dicht bij elkaar. Daar bleven Karel en zijn hofhouding tot het voedsel op was of totdat er ergens oorlog werd gevoerd. Overal waar de koning verscheen, werden geweldige feesten gehouden. Vrouwen en kinderen, monniken, schrijvers, muzikanten en koks reisden met de koning mee het hele Frankische rijk door.

De bekendste palts van Karel de Grote was in Aken. Daar verbleef hij vaak voor langere periodes. Zeker toen hij oud was geworden. Ook in ons land in Nijmegen had hij een koningshoeve: Het Valkhof, waar hij graag verbleef.

In de kapel in Aken leeft de herinnering aan Karel de Grote voort. Vanaf 794 was Aken zijn bijzondere residentie geweest. Zijn marmeren troon is daar nu nog te zien en Karel is daar in het jaar 814 begraven. In de kapel staat een stenen gebeeldhouwde sarcofaag waar zijn restanten, zijn beenderen, in bewaard worden. De kathedraal, de Dom van Aken, is er later omheen gebouwd.

Om aan goede legers te komen, zei Karel tegen betrouwbare mannen in zijn rijk: *"Ik leen je een stuk land van mij. Je mag het in mijn naam besturen en de opbrengsten van het land zelf houden, maar dan moet je*

me wel komen helpen samen met je knechten als ik oorlog voer." Omdat de belastingen aan de heer bijna altijd in natuurproducten, koren en vee, werden uitbetaald, wilden de mannen daar wel aan meewerken. Ze kregen dan vaak ook nog een adellijke titel, bijvoorbeeld graaf

De mensen die grond van Karel in leen kregen waren leenmannen. Zij legden een eed af dat zij Karel altijd zouden bijstaan. Trouw aan de heer en zelfopoffering hoorden daarbij.

Ze zeggen wel eens dat Karel heel groot was. Wel bijna twee meter lang. En dat was heel groot in die tijd! Maar eigenlijk weten we niet zeker of het wel waar is. Zijn naam heeft hij waarschijnlijk eerder te danken aan de vele belangrijke dingen die hij gedaan heeft toen hij nog koning en later keizer was.

Karel was dol op zwemmen. In Aken waren warme baden. Die kwamen nog uit de Romeinse tijd. Dus daar kon hij zwemmen wanneer hij wilde. En hij nodigde graag gasten uit om mee te doen.

De *aartskapelaan* verzorgde de kerkelijke diensten aan het hof. De *paltsgraaf* beheerde de palts Aken. Hij was degene die rechtspraak in goede banen leidde en zorgde dat de administratieve zaken geregeld werden.

De *camerarius* was geheim kamerheer. Hij wist alles van Karel, beheerde zijn geld en was Karels plaatsvervanger als Karel niet thuis was (in die tijd van slechte communicatiemiddelen moesten weleens onverwachte beslissingen genomen worden).

De *majordomus* was het hoofd van de huishouding.

De *schenker* moest de wijn voor de koning inschenken en hij zorgde voor de wijnkelder. Hij moest ook opletten dat Karel geen vergiftigd eten binnenkreeg. Een heel belangrijke functie aan het hof.

De *maarschalk* was in Karels tijd de staljongen of de stalmeester, die voor het paard van Karel zorgde. Later werd de taak uitgebreid en werd de maarschalk de legeraanvoerder van de cavalerie, het paardenvolk. Nu is maarschalk nog steeds een heel hoge functie in het leger.

7

Vier Heemskinderen

Dit onderdeel/genre heet *ridderroman*. De populairste teksten in de volkstaal waren berijmde verhalen over ridders, zodat de term al snel voor deze groep werd gereserveerd: de ridderroman.

Romans die over de verhouding van Karel de Grote en zijn leenmannen gaan, worden *Karelromans* of *Frankische romans* genoemd.

Het goede antwoord is; 4 Ik denk dat Karel de dood van zijn zoon niet op zich laat zitten en ook zijn neven geen kwaad wil doen en daarom het paard maar straft.

Het verhaal heette in de middeleeuwen *Renout de Montauban* of *Les quatre fils Aymon*.

In modern Nederlands staat er: In het eerste hoofdstuk wordt verklaard hoe Karel de Grote een groot feest gaf waarop alle edelen van Kerstenrijk waren uitgenodigd en hoe het feest in groot verdriet eindigde.

Er zijn heel veel paardenrassen. Hier volgen een aantal namen uit de lijst Honderd Paardenrassen van Jasper Nissen: Andalusiër, Ardenner, Belgisch trekpaard, Engelse volbloed, Fjordenpaard, Gronings trekpaard, Haflinger, Highlander, IJlander, Lippizaner, Oldenburger, Palomino, Shetlander, Welsh.

De broers kwamen uit de Ardennen. Het paard waarop zij alle vier zaten was misschien een Ardenner of een Belgisch trekpaard. Omdat het om een legende gaat, weten we het niet exact.

Een vrouwelijke paard noem je *merrie*. Een mannelijk paard wordt *hengst* genoemd en het jong heet *veulen*. Een ander woord voor mooi, vurig en moedig strijdpaaard is *ros*.

De hengst was sterk en vurig en moedig en droeg de naam 't *Ros Beyaard* (of 't *Ros Beyaert*).

Over het eind, het slot van het verhaal van de Vier Heemskinderen bestaan een aantal verschillende versies. In Dinant zeggen ze: "*Ja, volgens het volksverhaal is deze rots het versteende Ros Beyaard*". Dat kwam zo: Karel de Grote zei tegen de vader van de jongens, dat hij pas weer naar huis mocht als zijn zoons het paard aan hem zouden geven. Dat deden ze niet. Toen sprak hij een vloek uit waardoor de vier broers veranderden in vier rotsen. Het paard had magische krachten en veranderde zichzelf ook in een rots.

Anderen in Dinant vertellen: "*Ja, Karel de Grote wilde het paard ruilen voor Heiman en Reinout gaf het hem omdat zijn moeder zo verdrietig was. Karel liet het paard verdrinken in de Maas. De rots die nu nog Ros Beyaard wordt genoemd, heeft het paard alleen maar met zijn hoef gespleten toen hij op de vlucht was met de broers op zijn rug*".

Alleen jongens konden ridder worden. Op de leeftijd van zeven jaar gingen jongens weg bij hun ouders en werden toevertrouwd aan een ridder in wiens kasteel de opvoeding gegeven werd. Daar leerden de jongens paardrijden en vechten tijdens steekspelen. Daar leerden zij ook hoe ze zich tegenover de leenheer moesten gedragen: in absolute gehoorzaamheid. Bij ridder zijn hoorde ook een bepaald gedrag! Dat leerden ze uit verhalen zoals van de Vier Heemskinderen. Wanneer de leertijd als schildknaap rond het twintigste jaar klaar was, ontvingen ze eindelijk de ridderslag. Het ridderschap had heel veel invloed op de goede manieren in Europa. Omdat het beschaafde gedrag bestemd was voor het hof van de koning, noemde men het 'hoofs' gedrag. Het goede gedrag werd 'hoofs' genoemd.

Twee voorbeelden zijn:

Het *Roelandslied* dat over de veroveringstocht van Karel de Grote gaat in Spanje bij de slag van Roncevaux. Als het leger zich terugtrekt, vormt ridder Roeland met zijn manschappen de achterhoede. Hij wordt in een val gelokt en sterft, maar hij weigert om Karel te verraden. Hij blijft zijn leenheer trouw.

Karel ende Elegast gaat over Karel, die 's nacht een stem hoort die hem in de naam van God beveelt om uit stelen te gaan. Hij komt op die oude tocht een verbannen ridder Elegast tegen en Karel zegt: "*Ga je mee de koning bestellen?*" Elegast weigert en stelt voor naar de zwager van Karel, Eggeric te gaan. Daar horen ze in de slaapkamer dat Eggeric zijn vrouw vertelt dat ze met een groepje de koning, Karel dus, zullen gaan doden. Elegast wordt in ere hersteld en Eggeric wordt de volgende dag met een geweldige houw van Elegasts zwaard gedood.

8

Hanze

Hanzesteden langs de IJssel zijn onder andere Kampen, Hattem, Zutphen, Doesburg, Zwolle, Deventer en Hasselt.

Hanzesteden langs de Zuiderzee waren Elburg, Harderwijk, Oldezaal, Ommen en Stavoren.

Ja, de Hanze had ook militaire macht. De steden in de Hanze hadden vaak eigen legertjes. Zij bundelden hun militaire macht om bijvoorbeeld kapers en zeerovers te bestrijden. Ze vochten ook met legers van koningen of andere edellieden die de rijke steden van de Hanze aanvielen of te hoge belastingen oplegden. Maar ze konden ook

intern samen een blokkade van een gebied organiseren of een stad uit het handelsverkeer uitschakelen als een stad zich niet hield aan de overeenkomsten.

De Algemene Hanzedag, de vergadering van de afgevaardigden van Hanzesteden, vormde het hoogste gezag van de Hanze. Als daar beslissingen werden genomen, was dat bindend. Dat werd dan aan alle Hanzesteden meegedeeld. De Hanze was een vrijwillig samenwerkingsverband. Je werd niet gedwongen om lid te worden of te blijven. Als je het niet eens was met de beslissingen kon je uit de Hanze gaan.

In Kampen zijn nog een paar enkele overblijfselen te vinden die aan de Hanzetijd herinneren: het Booggewelf in de oude stadspoort en een koopmanswoning, het Gotisch Huis. In deze woning is nu het Stedelijk Museum gevestigd.

De Hanze gebruikte voornamelijk de *kogge* of *koggenschepen*. Dat waren platbodemuzeelschepen. Ze waren heel slecht wendbaar. Naast handelsschip werd de kogge ook als koopvaardischiip of marineschip gebruikt. Ook vissers gebruikten koggenschepen.

Dit is een open vraag waar verschillende antwoorden mogelijk zijn.

De handel in het Noordzee-Oostzeegebied bestond uit hout, was, barnsteen, hars, huiden, potas, rogge en meel.

De drie poorten die er nu nog over zijn van de oorspronkelijke acht poorten zijn: de Koornmarktpoort aan de IJsselkant, de Broederpoort en de Cellenbroederpoort.

Veel havensteden hebben Sint-Nicolaas als beschermheilige. Sint-Nicolaas is de beschermheilige van kinderen, ongehuwde vrouwen, kooplieden en schutspatroon van de zeelieden.

In de vroege middeleeuwen waren allerlei personen in dienst bij de adel en die werkten als een soort slaven: de horigen en de boeren. Op hun boerenhoeven produceerden de bewoners naast voedsel ook huisraad, kleding en gereedschap; alles voor eigen gebruik of voor de adel. Een persoon oefende heel veel 'ambachten/beroepen' uit. De bewoners van de hoeven beschermden hun eigen erf tegen indringers.

Met de opkomst van de (Hanze)steden kwam de ambachtelijke productie in handen van gespecialiseerde ambachtslieden, die zich gingen bezighouden met materialen als steen, hout en ijzer

enz. Dat was nieuw. De burger hield zich met één ding bezig, dat werd zijn beroep. Er waren burgers die zich specialiseerden als timmerman, metselaar, schoenmaker of kuiper. De voedselproductie voor de stedelingen in de Hanze vroeg ook om specialisatie. Er kwamen gespecialiseerde bakkers, slaggers en groenteverkopers. Dat waren toen nieuwe beroepen. Daarnaast kwamen er ook gekozen stadsbestuurders: de burgemeesters en de stad werd beveiligd door beveiligingsspecialisten: de schout en zijn schepenen. Allemaal nieuwe beroepen.

9

Borduurkunst

Geertgen tot Sint Jans was een middeleeuwse schilder. In het historiestuk *De geschiedenis van het gebeente van Johannes de Doper* heeft Geertgen één van de legendes geschilderd, die in de middeleeuwen door de dominicaanse monnik Jacobus de Voragine (1230-1290) in de *Legenda Aurea* waren gebundeld. Keizer Julius kijkt toe hoe op zijn bevel het gebeente van Johannes de Doper uit het graf wordt gehaald en wordt verbrand. Maar niet alles komt in het vuur terecht. Het groepje monniken achter het geopende graf heeft nog een been weten te bemachtigen. Zij brengen deze relikwie veilig naar de burcht van de Johannierterorde in het Heilige Land. De torens rechtsachter moet de stad Jeruzalem voorstellen met de kruisridders in de poort. Daar kunnen de pelgrims het relikwie gaan vereren. Links op de achtergrond van het schilderij is de voorgeschiedenis afgebeeld. Je ziet het onthoofde lichaam van Johannes de Doper dat door de apostelen in het graf wordt gelegd. Herodias, de vrouw van koning Herodus, verbergt Johannes' hoofd in een spelonk.

Door het bekijken van de ene na de andere scène wordt de legende duidelijk. In de middeleeuwen kon bijna niemand lezen, maar aan de hand van dit soort historiestukken konden ze verhalen onthouden. De kleding is middeleeuws en klopt totaal niet met de kleding die gedragen werd in de tijd dat deze legende speelt: Julius Ceasar leefde van 63 voor Christus tot 14 na Christus.

Het doek heet nu: *Tapijt van Bayeux*. Het tapijt is ooit gemaakt voor de kathedraal van de stad Bayeux. Het is gelukkig bewaard gebleven na allerlei omzwervingen en rampen die zich vanaf het ontstaan van het tapijt hebben voorgedaan: oorlogen en branden.

Het tapijt heeft niet altijd *Tapijt van Bayeux* geheten.

In de vroege middeleeuwen was het bekend onder de naam *Tapisserie de la Reine Mathilde* of wandkleed van koningin Mathilde. Mathilde was

de vrouw van Willem de Veroveraar en men zei dat zij het wandkleed had geborduurd.

Dit antwoord is voor elk kind anders. Gebruik je fantasie. Kijk ook in boeken hoe ridders gekleed waren in die tijd.

De kostuums uit de elfde en twaalfde eeuw leken nog heel veel op de Romeinse tuniek, maar toch had het een eigen stijl: de Romaanse stijl. De kleding van Willem de Veroveraar bestond uit een *chainse*, een lang onderhemd van linnen, een *cotte*, een zijden of linnen onderkleed en een *bliaud*, een overkleed en enkelhoge schoenen die gesloten werden met een knop of veter. Het haar is in een pagekapsel geknipt. In zijn hand draagt hij een eenvoudig tweesnijdend zwaard.

De wapenuitrusting van soldaten en edelen tijdens een gevecht was een *maliënkolder*. Het was een pak gemaakt van ijzeren ringetjes. Op het hoofd droegen ze een kap met een speciale ijzeren neusbeschermer. In de ene hand hadden ze een schild en in hun andere hand een zwaard. Op veel afbeeldingen is te zien hoe de schilden zijn doorboord met pijlen van de tegenpartij.

In 1803 werd het *Tapijt van Bayeux* door keizer Napoleon in beslaggenomen en vervoerd naar Parijs. Napoleon gebruikte het als inspiratiebron voor zijn geplande aanval op zijn natuurlijke vijand Engeland. Toen het aanvalsplan werd afgebroken, werd het tapijt weer teruggegeven aan de mensen van Bayeux.

Er zijn op internet heel veel afbeeldingen van schepen te vinden, die op het *Tapijt van Bayeux* voorkomen. De schepen van de Fransen en van de Engelsen lijken heel veel op de schepen die de Noormannen hadden gebruikt. Platte schepen met roeiers aan boord. Er zijn ook afbeeldingen van schepen met een groot zeil. Vóór deze tijd werd er bijna nog niet met zeilen gevaren; er werd geroeid. De zeilen gaven de schepen meer vaart en de roeiers konden langer uitrusten en dus grotere reizen maken. De zeilen werden op een bijzondere, voor ons onbekende manier aan de mast bevestigd. Het zeil werd gemaakt van linnen of van wol. Let ook op de versiering voor op de boeg: meestal drakenkoppen.

In de dertiende eeuw voor Christus leefde de Egyptische farao Ramses II. Hij was de belangrijkste en bekendste farao aller tijden. Zijn mummie bevindt zich in Caïro. Het voorhoofddoek zou zomaar van hem kunnen zijn. Het borduurwerk van de doek is met een groene draad vastgemaakt.

Omdat kunstenaars in die tijd zelden met hun naam bekend werden, weten we de naam van de ontwerper ook in dit geval niet. Maar er zijn sterke aanwijzingen dat een ontwerper van de borduurschool of het borduuratelier van de kathedraal van Canterbury in Engeland het tapijt heeft ontworpen voor de bisschop van Bayeux. De bisschop was de halfbroer van Willem de Veroveraar en hij had iets moois nodig om zijn nieuwe kathedraal in Bayeux te versieren in het jaar 1077.

Dat heeft niet één persoon gedaan, maar een groep vrouwen. In de middeleeuwen ontstonden er bij de kloosters en de kerken ateliers waar vrouwen urenlang borduurden, vaak aan een individueel werkstuk, maar ook heel vaak aan gemeenschappelijke projecten. Niet alleen nonnen, maar ook vrouwen die in het klooster kwamen borduren, maakten prachtige handwerken, die in de kerken en kloosters werden gebruikt. Niet alleen wandkleden, maar ook kleden voor het altaar, kazuifels en stola's voor de pastoors, priesters en bisschoppen. Het borduren werd ook bij uitstek een tijdverdrijf voor adellijke dames. Van jongs af waren ze bezig om hun uitzet te borduren en veel kleding. Ze borduurden ook merklappen. In de merklappen verwerkten ze hun eigen geschiedenis.

Engeland was beroemd om de borduursels die de kerkelijke en vorstelijke gewaden versierden. Duitsland leverde borduurwerk met opschriften en voorstellingen die herinneren aan de antieke handschriften. Frankrijk produceerde vooral heel verfijnde borduursels. Ook de stad Palermo op Sicilie was 'wereldberoemd' om zijn borduurkunst.

De borduurkunst wordt nu vaak niet meer als echte kunst gezien. De smaak en de mode zijn veranderd. Dat proces is al begonnen toen de eerste borduurmachine werd uitgevonden in Zwitserland rond het jaar 1830. Borduurwerk werd niet als 'origineel' meer ervaren.

Het gotisch alfabet bestaat uit de volgende letters:

A l f a b e t o G ó t i c o				
Ǻ	Ɓ	Ɠ	Ḑ	Ǝ
a	b	g	d	e
Ʊ	Ʒ	h	ƿ	ı ï
q	z	h	θ	i
ƕ	ƿ	ƕ	ƕ	ƕ
k	l	m	n	j
Ʊ	Ʊ	ƕ	Ƒ	Ƨ
u	p	r	s	t
Ƴ	Ƒ	Ƨ	Ƨ	Ƨ
w	f	ch	hw	o

In de kathedrale kerk/kapel in Saint-Denis bevinden zich wel bijna 700 m² glas-in-loodramen.

De kathedrale kerk/kapel van Saint-Denis werd de begraafplaats van bijna alle Franse koningen. Van de tiende eeuw tot 1789 werden ze hier begraven. Lodewijk IX (1214-1270) gaf opdracht om het hele gebouw tot mausoleum te maken.

Twaalf is een bijzonder getal in de bijbel. Abt Suger heeft twee boeken geschreven over zijn kerk en we weten dat hij met de twaalf zuilen de twaalf apostelen van Jezus bedoelde, die symbolisch het gebouw ondersteunden.

Er zijn zestien luchtbogen met elk zes beelden. Op de luchtbogen staan dus 96 luchtboogbeelden. Ze zijn niet allemaal meer origineel en echt uit de gotiek, want weersinvloeden hadden sommige beelden erg aangetast. In de negentiende eeuw vond een restauratie plaats van de beelden en vele zijn toen vervangen. De originele beelden en wat er nog van over is, zijn nu in een museum te bewonderen.

Een hoofdportaal werd rijk versierd met beelden. Beelden van Jezus, God de Vader, Maria, de twaalf apostelen, heiligen en belangrijke wereldse figuren: de keizer, de koning en hun echtgenoten. Ook werden er vaak de tekens van de dierenriem afgebeeld en de maanden van het jaar. Soms zijn er ook vreemde menswezens uit verre streken te zien. Hoe rijker de versiering, hoe belangrijker de stad, de kerk en de bouwmeester werd geacht.

Op de vraag 'Welke vind je de mooiste en waarom?' zullen heel verschillende antwoorden mogelijk zijn. Het hangt van de smaak van de individuele leerling af welk hoofdportaal ze kiezen.

De Franse term voor waterspuwers, die ook in ons land wordt gebruikt is *gargouilles*. Gargouille was, volgens de legende, een vuurspuwende draak, die mensen opat. Maar hij werd door de bisschop verslagen en gedood. Zijn lichaam werd verbrand maar zijn nek en kop waren aan vuur gewend en overleefden de slachtpartij. De bisschop hing die aan de muur als afschrikwekkend voorbeeld, om vooral niets met het water uit te halen.

Je hebt wel gezien dat waterspuwers er in allerlei soorten en maten zijn. Niet alleen drakenkoppen, maar ook andere afschrikwekkende koppen van schildpadden, roofvogels, duivels en fantasiemonsters.

De functie van de waterspuwers of gargouilles was eerst waterafvoer en later werd het het afschrikken van het Kwaad, van de boze geesten waarin de middeleeuwers geloofden.

Met de Dom van Keulen werd begonnen rond het jaar 1250. Omdat het geld opraaakte, werden pas na 1800 de middeleeuwse bouwplannen weer uit de kast gehaald en met eigentijdse middelen, bijvoorbeeld staal, uitgevoerd. Pas op 15 oktober 1880 werd de laatste steen officieel in de spits van de zuidmuur ingemetseld en was de Dom definitief voltooid. In de Tweede Wereldoorlog werd de Dom zwaar beschadigd en daarna hebben er weer restauraties plaatsgevonden.

Bij de Dom was een *Baustelle*, een werkplaats ontstaan. Veel beroemde kunstenaars in Europa hebben daar tot in de negentiende eeuw ambachtelijk leren werken. Zij gebruikten de kennis die ze hadden opgedaan om kerken en kathedralen te bouwen en te versieren.

11

Zangwedstrijd

Eleonora van Aquitaine (1121-1204) was de moeder van Richard Leeuwenhart. In de tijd dat ze getrouwd was met Lodewijk VII, was zij koningin van Frankrijk. Haar opa, van wie ze de titel hertogin van Aquitaine kreeg, zong al prachtige liederen en hij wordt wel eens de eerste troubadour ooit genoemd. Eleonora is mee geweest op de tweede Kruistocht. Zij wordt in heel veel verhalen en legenden als een mooie stoere vrouw geroemd. Na thuiskomst uit het Heilige Land ging ze scheiden van Lodewijk en ze trouwde met een veel jongere man, Hendrik II van Engeland. Zij werd nu koningin van Engeland en ze kregen wel tien kinderen samen. Hun zoon Richard werd later koning van Engeland en de jongste Jan zonder Land kreeg die titel toen Richard was gestorven.

Richard Leeuwenhart (1157-1199) kreeg zijn bijnaam in de derde Kruistocht. Hij was erg moedig. Van zijn moeder erfde hij de titel hertog van Aquitaine en van zijn vader de titel koning van Engeland. Hij was een echte vechtersbaas en er zijn heel veel legendes en verhalen over hem bekend geworden. Hij hield zich aan de gedragscode voor ridders; stoer maar ook gevoelig en respectvol naar vrouwen en zijn land. Een ballade is een gezongen verhalend romantisch gedicht. Het gezongen gedicht werd bekend door troubadours.

De 'dame' die een grote rol speelt in de Robin Hood-balladen was lady Marian. Zij werd op een hoofse manier gerespecteerd en geëerd door Robin en zijn mannen.

Een *dagelied* of *dageraadslied*.

Meesterzanger werd je als je zelf een nieuwe goedgekeurde wijs/
melodie had gedicht en gecomponeerd.

De juryleden zaten verstopt achter een gordijn, zodat het publiek en de
kandidaat meesterzanger hen niet kon zien.

Zij wilden zo objectief mogelijk blijven en de zanger alleen op zijn zang
beoordelen en niet op andere factoren.

Hans Memling (1430/1440-1494) schilderde in 1480 een altaarstuk
waarop verschillende middeleeuwse muziekinstrumenten staan
afgebeeld. We zien:

1. Psalterium, een tokkelinstrument van Arabische herkomst
2. Trumscheit, een strijkinstrument met één snaar
3. Luit
4. Trompet
5. Pommer of Bomhart, voorloper van de hobo
6. Schalmei
7. Trompet
8. Portatief of organetto, een draagbaar orgeltje
9. Harp
10. Fiedel, een middeleeuwse viool

Da cantare o sonare betekent dat het niet uitmaakt of de muziek met
de stem of met een muziekinstrument of met allebei werd uitgevoerd.
De musici letten er meer op of de partijen binnen de omvang van hun
instrument pasten: niet te hoog, niet te laag in toonhoogte.

Aan de namen die in de titel voorkomen, denk je misschien dat *Le Jeu
de Robin et Marion* van de Fransman Adam de la Hale uit 1285 over
Robin Hood gaat met zijn dame 'Marian'. Maar dit lied is een verhaal
over een herderin die verliefd was op de herder Robin. Een rijke ridder
is verliefd op haar en probeert haar met alle macht te veroveren. Maar
Marion laat de ridder in de kou staan en kiest voor Robin en blijft hem
trouw.

Jeruzalem is een heilige plaats voor joden omdat de tempel van Salomo daar heeft gestaan op de Tempelberg.

Voor christenen is Jeruzalem de plaats waar Christus is gestorven aan het kruis op Golgotha, daarna begraven in het heilige graf en weer opgestaan.

Voor moslims, 'zonen van Abraham', was Jeruzalem na Mekka de belangrijkste plaats voor de hadj (islamitische pelgrimstocht). In Jeruzalem zou Abraham (Ibrahim) op verzoek van God zijn zoon hebben geofferd.

De overlevering vertelt dat tijdens de voorbereidende werkzaamheden aan de Heilige Grafkerk niet alleen het graf van Jezus werd gevonden, maar in de grot werden ook drie kruisen gevonden, waaronder het kruis van Jezus. Om te weten te komen welk kruis echt van Jezus was, werd een zieke gehaald die op elk kruis moest gaan liggen. Op twee gebeurde er niets, maar op het derde kruis werd de zieke wonderbaarlijk genezen. Toen wist men dat dit het kruis van Jezus was en het werd via Constantinopel naar Rome gebracht. Daar werd het in piepkleine stukjes verdeeld. Deze stukjes, relikwieën, waren in de middeleeuwen heel veel geld waard.

In het middenschip van de Heilige Grafkerk is een steen te vinden, waarvan men in de middeleeuwen dacht dat dit het middelpunt van de aarde was. De middeleeuwers dachten dat de aarde plat en rond was en daarop kon je gemakkelijk een middelpunt vinden. Men vertelde elkaar ook dat aan de randen van de wereld allerlei vreemde mensenrassen woonden. Dat zie je rechts op de kaart.

De afbeeldingen zijn Keltisch kruis, kruis van Lotharingen, kruis van Genève = rode kruis, Maltezer kruis, swastika. Het goede kruisvaarderkruis is het Maltezer kruis.

Een kruistocht was in principe een militaire expeditie. Jeruzalem moest militair bevrijd worden. Jeruzalem was eeuwenlang een heilige plaats geweest waar pelgrims gingen bidden. Een pelgrimstocht of pelgrimsreis werd ondernomen naar een religieuze/heilige plaats om boete te doen van zonden of om heilige personen of voorwerpen te aanbidden. Een kruisvaarder was een militair, een pelgrim een bedevaartganger.

De eerste kruistocht was van 1069-1099, paus Urbanus II.
De tweede kruistocht was van 1147-1149, paus Eugenius II.
De derde kruistocht was van 1189-1192, paus Clemens III.
De vierde kruistocht was van 1202-1204 paus Innocentius III.
De vijfde kruistocht was van 1217-1221 paus Innocentius III.
De zesde kruistocht was van 1228-1229 paus Gregorius IX.
De zevende kruistocht was van 1248-1254 paus Gregorius IX.
De achtste kruistocht was in 1270 paus Gregorius IX.
De negende kruistocht was van 1271-1272 paus Gregorius IX.

De gewapende ridders die aan het begin van de twaalfde eeuw in Palestina bij Jeruzalem de kruisvaarders beschermden, waren de Tempelridders. Deze *Orde van Tempeliers*, zoals ze ook genoemd werden, was een door de paus goedgekeurde kloostergemeenschap waarvan de leden een plechtige belofte hadden afgelegd van gehoorzaamheid, armoede en kuisheid. Maar ze mochten ook ridder zijn. Zij voerden een heilige oorlog die gepaard ging met veel wapengekletter en bloedvergieten.

Toen in 1099 Jeruzalem werd veroverd, waren de hospitaalbroeders van Sint-Jan druk in de weer met het verplegen van gewonden. Als blijk van waardering voor deze inzet, schonk Godfried van Bouillon hen een ridderhofstede in Jeruzalem. Hierin ontstond het hoofdkwartier van de orde en later kwamen er in de landen waar de ridders vandaan kwamen ook dependances. De hospitaalridders werden ook de Johanniterorde genoemd. Deze orde nam, behalve Johannes, ook de heilige Catharina als beschermheilige. In Utrecht heeft ook een hospitaal van de Johanniters gestaan, het Sint-Catharijneconvent, met wel liefst 24 bedden. Vanaf de zestiende eeuw zijn de Johanniters zich Maltezers gaan noemen, nadat ze gevlucht waren naar het eiland Malta, nadat de Turkse sultan hen uit het Midden-Oosten had verjaagd.

Je hoeft de krant maar erop na te slaan om te merken dat het nu eigenlijk nog niet veel beter is. Telkens weer steekt het geweld de kop op in Jeruzalem. Nog steeds kan het conflict niet geweldloos worden opgelost.

Lodewijk IX vond in Palestina tijdens de zevende kruistocht de doornenkroon die Jezus had gedragen toen hij bespot werd vlak voor zijn dood aan het kruis. Lodewijk liet de doornenkroon eerst in de Hagia Sophia in Constantinopel plaatsen, maar hij nam de doornenkroon op zijn terugreis mee naar Frankrijk en liet speciaal een prachtig nieuwe gotische kapel bouwen, waarin hij al zijn heilige voorwerpen kon tonen

aan de gelovigen. Het werd een kapel waarin alle bouwelementen van de gotiek nu nog duidelijk te bewonderen zijn: licht, ijl en hoog.

13

Sophia

Het woord Constantinopolis is een samenstelling van twee woorden, Polis en Constantijn. Het betekent: stad van Constantijn. De stad heeft nu Istanbul.

In Constantinopolis werd overwegend Grieks gesproken. Het Latijn, de taal van de Romeinen, was bijna verdwenen. De stad bleef eeuwenlang een belangrijk cultureel centrum.

De koepel van de Hagia Sophia in Constantinopel is 55 meter hoog.

De architecten waren Anthemios van Tralles en Isidorus van Milete, twee begaafde wetenschappers en wiskundigen uit Klein-Azië. Zij ontwierpen een prachtige koepelstructuur. De koepel stond op pilaren.

Plattegrond uitprinten en het gebouw inrichten volgens het oorspronkelijke plan. Een grote lege rechthoek omsluit een vierkante ruimte met op de hoeken zware pijlers die de ronde koepel dragen. Het grote schip onder de koepel was de ruimte waar de geestelijkheid doorheen schreed op weg naar het koor, dat afgesloten was met gordijnen. Daar stond een altaar. Het was de kerk van het keizerlijk hof. Ook de keizerlijke familie had een door gordijnen afgesloten ruimte in de zuidelijke zijbeuk. Bezoekers konden dus alleen maar wat horen van de eredienst en ook de keizerlijke familie kon niets zien van de ceremonie. Alleen na de dienst gaven de keizer en de patriarch elkaar een vredeskus onder de koepel, dat was voor iedereen te zien.

Een icoon is een heiligenvoorstelling, een geschilderde afbeelding van heiligen met daarop veel dure materialen, goudverf bijvoorbeeld en vaak in een zilveren lijst bewaard.

Een mozaïek is een afbeelding die gemaakt is van kleine stukjes glas of geglazuurde tegeltjes.

De iconen en mozaïeken zijn in de vijftiende eeuw na de verovering van Constantinopolis door het Osmaanse Rijk onder een witte pleisterlaag terechtgekomen. Nog niet zo lang geleden is de Hagia Sophia, die nu Aya Sofia heet, gerestaureerd. Veel mozaïeken zijn weer in hun oude glorie hersteld. Er zijn verschillende webpagina's op internet waarop je deze mozaïeken kunt vinden.

De hoofdstad van Bulgarije is naar Sophia genoemd. En in Sophia staat ook een Hagia Sophia. Ook veel Griekse kerken, de kathedraal van Salonica en kerken in Chersonese, Trebizonde, Nicosia op Cyprus zijn aan de wijsheid Gods, Sophia opgedragen. Vanaf het moment dat in de tiende eeuw de Byzantijnse christenen de noordelijke Slaven veroverden, werden er ook Russische kerken aan Sophia gewijd.

Op de oude hoofdweg tussen Moskou en Sint-Petersburg bevindt zich de stad Novgorod. In de stad staat een monument dat op de lijst van werelderfgoederen is terechtgekomen. Het Kremlin is het historisch centrum van de stad van Novgorod. Binnen de muren bevindt zich de Sofiakathedraal die in 1050 werd gebouwd.

Paolo Uccello (1397-1475) schilderde in Florence in 1440 prachtige taferelen in de Chioostro Verde in Florence. Hij had zijn kennis opgedaan in de Bijbel. Omdat de Bijbel toen nog niet in de volkstaal was vertaald, maar in het Latijn gelezen moest worden, gaf dat weleens verwarring. In Spreuken 8:22 staat: *God heeft mij vóór al het andere verworven, toen hij zijn scheppingswerk begon, schiep hij eerst mij.* Dit hoofdstuk gaat over de wijsheid = Sophia. God schiep de wijsheid eerst. Maar Uccello dacht dat Sophia een vrouw was. Uccello schilderde dat zij samen met God bij de schepping van de aarde aanwezig was. Dus in zijn kunstwerk loopt er al een vrouw in het paradijs voordat Adam en Eva geschapen zijn.

14

Handschriften

Op perkament werd geschreven met ganzenveren. Perkament was gemaakt van huiden van kalveren, geiten en schapen. Het perkament is genoemd naar de stad Pergamon, een stad die in de oudheid in Klein-Azië lag.

Het schrijfvertrek werd *scriptorium* genoemd.

Aan het eind van de veertiende eeuw ontstond het klooster van de Zusters van het Gemene Leven in Deventer. Zij waren volgelingen van de vrome en godgeleerde man Geert Grote. Zij maakten prachtige kunststukjes van hun kopieerwerk. Zij schreven veel devotieboeken met praktische wenken voor het dagelijkse geloofsleven.

De handtekening bestond uit hoofdletters. In het midden was een vierkant dat Karel waarschijnlijk zelf tekende. Voor titels en initialen bleef men hoofdletters of *uncialen* gebruiken, terwijl men verder overging op

kleine letters: de Karolingische minuscuul, die tot in de twaalfde eeuw geschreven werd.

Het schrift dat Karel invoerde in de scriptoria en dat het eerste eenheidsschrift werd van Europa, heet Karolingisch minuskelschrift

Dat versieren van een handschrift heet illumineren of verluchten (licht aanbrengen).

Miniaturen werden zo genoemd, niet omdat ze heel klein = miniem waren, maar omdat ze in eerste instantie met rode verf werden opgezet. Het woord komt van het Latijnse woord *miniare* = rood verven.

In het Trivulzio-getijdenboek schilderde de miniaturist Lieven van Lathem de landschappen.

Je ziet daar Maria en Jozef in de stal en het kindje Jezus. De herders komen hem aanbidden en in de lucht boven de stal staat de ster die de wijzen uit het oosten naar de stal heeft geleid.

De mensen in de middeleeuwen keken naar de sterrenhemel en naar de zon om de juiste datum te weten. Het hele jaar door bewoog de zon zich langs de hemel langs twaalf sterrenbeelden, die voornamelijk een naam van een dier gekregen hadden: de dierenriem. Het sterrenbeeld Boogschutter staat aan de hemel aan de zuidelijke hemelkoepel. De zon staat hier van 18 december tot 19 januari.

Dit is wel heel verwarrend met de tegenwoordige astronomie. Daar heten de sterrenbeelden bijna hetzelfde, hoewel er ook dingen zijn veranderd. Daardoor is nu iemand met het sterrenbeeld Boogschutter jarig in de periode 23 november tot en met 22 december.

Het feest van het bezoek van *de wijzen uit het oosten* aan de stal wordt Driekoningen genoemd. Driekoningen wordt op 6 januari gevierd. Dat was dus in de middeleeuwen als de zon ver weg stond in het sterrenbeeld Boogschutter. Door veranderingen in de afgelopen eeuwen in de astronomische kalender valt 6 januari nu onder het teken Steenbok. Verwarrend!

Het betekent ongeveer: *hebben alle vogels nesten begonnen behalve ik en jij* = iedereen is een nestje begonnen alleen wij niet. Waarschijnlijk was hij verliefd. Deze regel is pas na eeuwen gevonden en heel lang heeft men gedacht dat dit de oudste Nederlandse zin was, maar dat is niet zo, want er zijn nog oudere teksten gevonden.

De opsteller van *Regel voor monniken* was Benedictus van Nursia (480-547). Hij was enkele jaren kluizenaar en kreeg veel volgelingen. Hij is later heilig verklaard door de paus. Benedictus schreef zijn eigen ideeën over een goede manier van leven op, maar hij verwerkte ook oudere en andere al bestaande kloosterregels. In eerste instantie schreef hij de regel voor zijn volgelingen. Hij stichtte twaalf kloosters, ieder voor twaalf monniken en een abt.

De monniken die zijn regel volgden, werden benedictijnen genoemd. Nog steeds worden veel van zijn regels nageleefd door geestelijken.

De jonge abt Bernardus van Clairvaux (1090-1153) uit het klooster van de Franse plaats Clairvaux stelde nieuwe regels van armoede op. Zijn volgelingen werden cisterciënzers genoemd. Toen Bernardus stierf in 1153 waren er al meer dan driehonderd kloosters, die leefden volgens zijn sobere regels van armoede. De cisterciënzers decoreerden hun kerken nauwelijks. Zij leefden zo eenvoudig mogelijk. Zij aten geen vlees, droegen ruwe kleding en verrichtten zwaar lichamelijk werk. Zij vestigden zich in onherbergzame en eenzame gebieden. Om in hun onderhoud te voorzien, maakten ze land geschikt voor de landbouw. In ons land hielden ze zich bezig met de inpoldering van Groningen en Friesland.

In sommige kloosters woonden alleen mannen, de monniken.

In sommige kloosters alleen vrouwen, de nonnen.

De overste van de mannen heet de abt of prior, van de vrouwen de abdis of prioeres.

Kloosterlingen moesten zich houden aan regels van armoede, arbeid en gehoorzaamheid. Ze moesten zich voorbeeldig gedragen. Hun kleding was erg sober en eenvoudig. Het bestond uit een *habijt* of *pij*. Dat is een soort hemd dat tot de voeten komt. Soms zat er een capuchon aan. Om de taille werd een koord gedragen als een soort ceintuur. De kloosterlingen liepen vaak blootsvoets, ook 's winters, maar enkele kloosterorden stonden het dragen van open sandalen toe.

De nonnen hadden een soort sluier op het hoofd, die met een brede band werd vastgemaakt onder de kin. Dit droegen de meeste gewone vrouwen ook als hoofdbedekking. Pas veel later werd het een hoofdbedekking waaraan je nonnen kon herkennen.

Het grootste klooster van Noord-Nederland heette het Sint-Bernardusklooster, genoemd naar Bernardus van Clairvaux.

Een grote gebakken metselsteen die door de monniken was gebakken uit klei, noemde men een *kloostermop*. In ons land is dat bakken van stenen waarschijnlijk voor het eerst in het klooster van Aduard gebeurd. Ons land heeft van nature veel klei in de bodem: zeeklei, rivierklei. Dat was prachtige grondstof voor de grote kloostermoppen.

De kerk van Aduard was vroeger de ziekenzaal van het grote klooster. In Aduard stond het grootste kloostercomplex van Noord-Nederland. Daarin bevond zich een unieke bibliotheek met erg oude geschriften. Het klooster was daardoor een belangrijk en bekend kenniscentrum, waar later ook veel beroemde geleerden kwamen studeren. De kloosterlingen bouwden het complex zelf met de beroemde kloostermoppen. Dat was in die tijd heel bijzonder, want iedereen woonde nog in houten huizen of in hutten van plaggen. Daarnaast gebruikten de monniken hun kennis van medicijnen voor de genezing van de bewoners van het klooster en van de mensen uit het omliggende gebied. De ziekenzaal, die aan het eind van de zestiende eeuw kerkzaal werd, is een prachtig voorbeeld van de bouwstijl die *romano-gotisch* wordt genoemd. Nu is de kerk het oudste medische monument van ons land.

De zieken lagen in een soort kamertje. Dat was hun ziekenhuisbed. Iedereen lag in dezelfde zaal, mannen en vrouwen. Je had door de indeling van de 'kamertjes' toch een klein beetje privacy.

De aanspreektitel van een monnik was broeder.

Een non werd zuster genoemd.

Nee, het zijn geen kloosterlingen meer: broeders en zusters zijn goed opgeleide verpleegkundigen. Omdat dit beroep van oudsher door kloosterlingen werd uitgeoefend, is de naam gebleven.

De kloosterlingen verwerkten alle delen van hun planten en kruiden in zalf, olie, siroop en drankjes. Soms maakten ze geneeskrachtige zwachtels en kompressen van de planten. Zij gebruikten heel veel verschillende soorten planten en hier zijn enkele voorbeelden: *Borage* waarvan ze de blaadjes als thee dronken. Het zou een geneeskrachtige werking hebben bij reuma, nierontsteking en bij hevige verkoudheid. *Borage* in de wijn werkte als anti-depressivum, je werd er minder somber van.

Sint Janskruid werkte ook als anti-depressivum.

Wilg, wilgeblad was koortswerend, bloedzuiverend en pijnstillend.

Selderij zou goed zijn voor de nieren, vochtafdrijvend.

Kamille werd als ontsmettend middel gebruikt.

Mint was tegen hoest en tegen jeuk.

Lavendel was kalmerend

Valeriaan werd tegen de kramp en als slaapmiddel gebruikt.

Salie door de melk was sterk ontsmettend en rustgevend bij slijmvliesontstekingen.

Roos werd vanwege de geur gebruikt in zalven en geneeskrachtige dranken. Ook de rozenbottel werd vanwege de geneeskrachtige werking gebruikt, misschien door het hoge vitamine-c gehalte.

Ramenas genas hoesten.

Papaver werd slaapbol genoemd; de opium werd als narcoticum gebruikt.

Wijnruit heeft een bittere smaak en werd gegeven bij maagproblemen. Het zou vet oplossen en het verjoeg het kwaad, zoals weerwolven. Het heeft ook een hallucinerende werking.

Weegbreezaden werden gebruikt bij problemen met de darmen en de ontlasting.

Dit is maar een kleine selectie; er zijn veel meer planten en kruiden uit de kloostertuin te noemen.

De monnikskap (*Aconitum*) is een plant die wel 150 cm hoog kan worden. Hij dankt zijn naam aan de vorm van de bloem. Die lijkt op de kap van een monnikshabijt. De plant is voor mensen erg giftig. Vooral de blauwe monnikskap werd vroeger wel als straf gegeven aan ter dood veroordeelde misdadigers. Het sap van de plant met daarin het gif, kan door de huid van mensen binnendringen en zo dodelijk zijn.

Hygiëne is misschien nog belangrijker dan medicijnen. Bij een goede hygiëne voorkom je ziekten. Zoals je op het schilderij van het Oud Sint-Janshospitaal uit Brugge kunt zien, was er met de hygiëne nog wel wat mis: loslopende honden, vuile lakens, vuil drinkwater, etenswaren die bereid werden in de ziekenzaal, nooit handen wassen als de non naar een volgende patiënt ging. Bacteriën en virussen waren ook nog onbekende zaken. Als er grote rampen en epidemieën uitbraken, wist niemand wat de oorzaak was.

Zij schaatste waarschijnlijk op de Schiedammer Schie. De Schie is rond het jaar 1250 afgedamd en is drie kilometer lang.

In eerste instantie ging Liduina gewoon naar huis. Een gebroken rib moest meestal uit zichzelf genezen. Er werden vaak kruidenkompressen op de zere plek gelegd en er werden speciale gebeden opgezegd voor de heilige die bij deze kwaal hoorde.

De Noodhelpers heten:

1. Agatha: aangeroepen tegen pijn op de borst
2. Barbara: aangeroepen tegen koorts
3. Blasius: aangeroepen tegen keelpijn
4. Catharina: aangeroepen tegen de pest
5. Christoffel: aangeroepen tegen de pest
6. Dionysius: aangeroepen tegen hoofdpijn
7. Eustachius: aangeroepen tegen familiale meningsverschillen
8. Joris: aangeroepen tegen ziekten van huisdieren
9. Margaretha: aangeroepen bij zwangerschap
10. Vitus: aangeroepen tegen epilepsie

Op Sint-Jansavond (23 juni) brak het gezwel open. Daarmee was Liduina's ellende allerm minst voorbij. Ze bleef voortdurend ziek, in totaal 38 jaar lang. De eerste jaren scharrelde ze nog een beetje in en rond haar huis, maar vanaf 1398 lag ze op bed. Tot aan haar dood in 1433 zette ze geen voet meer op de grond. Ze was in haar lijden een echt voorbeeld voor andere zieken. Ze bleef heel geduldig en lief en klaagde nooit.

Op de derde dag na Pasen 1433 blies Liduina haar laatste adem uit en op vrijdag 17 april werd ze onder overweldigende belangstelling begraven. Al in 1434 bouwde het stadsbestuur een kapel boven haar graf. In 1615 werden Liduina's relieken overgebracht naar Brussel. Op 14 juni 1871 werden ze naar haar geboortestad Schiedam teruggebracht. In 1890 werd Liduina door paus Leo XIII heilig verklaard. Tot op de dag van vandaag is haar graf een plaats waar pelgrims naartoe gaan. Vooral zieken bidden tot haar om genezen te worden. Zij is nu ook een soort noodhelper geworden.

In het hertogdom Brabant waren er vier veeheiligen: Sint-Antonius (varkens), Sint-Quirinus (paarden), Sint-Hubertus (razernij) en Sint-Cornelius voor het hoornvee.

Cornelius wordt ook aangeroepen voor hulp tegen stuipen, epilepsie, jicht, koorts, reuma, stuipen, oorpijn en kinkhoest.

De heilige Margaretha of Margriet wordt afgebeeld met een draak aan een touwtje, een kruis en een parelkrans of kroon op het hoofd (vanwege het Griekse woord *margarites* dat parels betekent). De draak heeft te maken met het feit dat zij door een draak is verslonden.

Reliekschrijn noem je het kistje met door gelovigen vereerd overblijfsel van een heilige. Het overblijfsel noem je een *relik*. Dat kan een botje zijn of een stukje haar of soms een tand of een nagel.

Reliekschrijnen werden door allerlei kunstenaars en goede handwerkslieden gemaakt. Het werk van de edelsmid werd hoger aangeslagen dan dat van schilders en ook dan dat van beeldsnijders en beeldhouwers. Alleen de allerbeste kunstenaars werden uitgenodigd als het erom ging relieken te voorzien van een adequate aankleding.

Met een grenzeloze creativiteit werden er vervalsingen gemaakt. Zo wordt ergens een botje bewaard van de haan die kraaide toen Petrus Jezus verloochende. Ook de dobbelstenen van de soldaten die dobbelden om de kleren van Jezus zijn als relik bewaard en stukken van de spons met zure wijn. De ladders van de kruisafneming en de (ontelbare) spijkers waarmee Jezus aan het Kruis werd genageld bijvoorbeeld zijn niet zelden te vinden in reliekschrijnen. In Trier ligt een heel oud kleed dat de heilige rok wordt genoemd. Volgens de Dom in Trier is dit kleed door Jezus zelf gedragen. En wat dacht je van het heilige bloed dat in Brugge wordt bewaard. Eeuwenlang hebben mensen geloofd dat deze relieken echt waren, maar of dat ook zo is?

17

Zwaardvechten

Het zwaard van een ridder moest een goede lange greep of kling hebben want het werd vaak met twee handen vastgehouden. Het had een lengte van ongeveer een meter. De knop van het zwaard moest zwaar zijn, zodat het zwaartepunt dicht bij de ridder kwam te liggen. Hij kon dan een goede houw uitdelen. Het zwaard had twee scherpe snijvlakken. Middenin het snijblad liep een geul of gootje, waardoor het bloed van de vijand gemakkelijk afgevoerd kon worden. Door deze uitsparing werd het zwaard ook lichter en wendbaarder. Hoe behendiger de ridder was, hoe beter zijn resultaten in een duel/ tweegevecht.

Als een ridder zijn tegenstander had overwonnen en hem de

genadeklap had gegeven, mocht hij de vooraf afgesproken prijs innen. Dat varieerde. Soms was dat een stuk land, soms een dame, soms ook een harnas, een hele wapenuitrusting, paarden of geld. Het duelleren veranderde in de loop van de eeuwen van opzet. Eerst was het tonen van de vorderingen van de vechttechnieken van schildknapen en ridders het belangrijkste, later werd vooral de prijs, de winst het belangrijkste doel waarom men mee ging doen.

Het oudste vechtbboek komt uit Duitsland en werd door een monnik geschreven rond het jaar 1300.

Het degen en het rapier waren twee nieuwe steekwapens die aan het eind van de middeleeuwen de plaats innamen van het oude zware zwaard.

Omdat er zich een nieuwe manier van vechten ontwikkelde, werd het zwaard aangepast. Het rapier en de degen waren in vergelijking met het zwaard wendbaarder en lichter. Je hoefde ook helemaal niet sterk te zijn voor deze vechtsporten. Een groot reactievermogen en vlugheid van beweging, dat waren de kenmerken van de nieuwe zwaardvechter. Het rapier zou vooral het wapen van de rijke burgerij gaan worden aan het eind van de middeleeuwen.

De elf onderdelen van het heft heten:

1. klinkknop
2. knop
3. gevlochten ring of Turks hoofd
4. greep van hout
5. pareerstang
6. vuistbeugel
7. bovenste zijring of pareerring
8. ezelshoef of *pas d'âne*
9. onderste zijring of pareerring
10. ricasso
11. kling (hier komt de uitdrukking *iemand over de kling jagen* vandaan)

Dit zwaardvechten werd nooit goedgekeurd door de staat of de kerk. Zij zagen het privéduel als een misdrijf en je kon vervolgd worden als je iemand had gedood in een duel. Je maakte dan zelfs kans op de doodstraf of op een levenslange gevangenisstraf. Als je 's morgens vroeg bij het aanbreken van het eerste daglicht je tegenstander had gedood, kon je nog vluchten en voor de autoriteiten wakker werden was jij al ver weg om een nieuw leven te beginnen. Daarom vonden veel duels heel vroeg in de ochtend plaats.

We weten dat er aan het eind van de middeleeuwen in Frankrijk binnen twintig jaar meer dan tweeduizend edellieden het leven hebben verloren in een duel. Dan is het wel duidelijk dat het bijna een epidemie was geworden. Het duel was meestal een gevolg van overdreven gevoel van eigenwaarde; de vechters waren snel op hun teentjes getrapt. Zelden ging het over bezittingen, maar meer om de eer. Maar de allerbelangrijkste reden was vaak een meisje of een vrouw. Als zij beledigd was, moest haar eer worden gewroken.

De stootplaat aan een zwaard, die de hand optimaal beschermde, werd ontwikkeld door Gottfried Heinrich Graaf von Pappenheim (1594-1632). De zwaarden werden pappenheimers genoemd. De uitdrukking *je pappenheimers kennen* heeft hiermee te maken.

18 Eten en drinken

De rijke baby krijgt borstvoeding van zijn moeder. Moeder neemt ondertussen ook nog iets te drinken.

De moeder van de arme baby geeft geen borstvoeding. Ze geeft de baby een hoorntje waarin wat water of bier gegoten werd.

Boven de haard van de armen hangen een paar uien en een vis. Bij de rijken hangen worsten, hammen en andere stukken vlees te drogen boven de haard.

De arme mensen hebben als huisdieren wat graatmagere honden: een teef met jongen.

De vraag 'Waar zou jij aan tafel willen zitten als je uitgenodigd werd?' is voor ieder kind individueel in te vullen.

Eenpansgerechten, stoofpotten, kennen we nu ook nog. Wij doen er veel aardappelen in. Die kende men nog niet in die tijd. Er werd veel graanpap gegeten. Ook wortelen, uien, kool, prei en rapen werden in de pot gestoofd. De mensen verbouwden hun eigen groenten. Je moest 's zomers zorgen voor het voedsel van de winter. Als de mensen vlees wilden eten, aten ze vaak hun eigen dieren op: varkens, kippen en ze gingen op jacht naar klein wild. Het vlees dat niet onmiddellijk kon worden opgegeten, werd gezouten, gekookt, gerookt en als worsten geconserveerd. Zo kon het in de winter ook weer in de stoofpot worden gebruikt.

Balkenbrij werd na de slachtperiode in de herfst bereid. In de stoofpot werden dan alle stukken afvalvlees van het dier gekookt. Niets werd weggegooid. Vellen, de kop, spek en zwoerd, alles werd gebruikt. Als het gaar was, werd er meel aan toegevoegd zodat het gerecht stevig

werd. Met zout werd het op smaak gemaakt. Na het afkoelen werd het in plakken gesneden en gebakken.

Het brood werd als een soort placemat gebruikt. Wat je aan ander voedsel kreeg, bijvoorbeeld balkenbrij, legde je op het brood. Je at dus uit je brood. Als je klaar was met je maaltijd kon je ook nog het brood opeten. Dat had dan allerlei smaakjes gekregen van alles wat er bovenop had gelegen. Je brood was een soort bordje.

We weten dat in de middeleeuwen alles wat kon vliegen ook gegeten werd: zwaan, reiger, pauw, duif, eend, fazant, kraanvogels, roerdomp, kwartels en mussen waren lekkernijen. De meeste vogels werden herkenbaar opgediend. Ze werden gekookt, opgevuld, dichtgenaaid en op tafel gezet. Als er zwaan op het menu stond, kwam er ook een zwaan op tafel.

Er werd stevig gedronken in de middeleeuwen, maar water als drank was bijna onbekend. Ook bestond er geen frisdrank en slechts zelden werden er vruchtensappen gedronken. Bier was eigenlijk de normale drank. Het werd van gerst gebrouwen en het was licht alcoholhoudend. Er bestond wel zwaar bier, maar dat was geen volksdrank. De adel dronk veel wijn, dat was vooral Moezel- en Rijnwijn. Ook de melk van dieren werd wel gedronken. De melk werd ook gebruikt om kaas te maken. Een afvalproduct bij het kaasmaken is wei. Wei smaakt een beetje lichtzuur. Omdat het veel voedingsstoffen uit de melk bevat, was het een uiterst gezonde drank dat op het platteland veel gedronken werd.

Ja, de monniken wisten dat je van gerst ook sterker spul kon maken dan alleen bier. Jenever werd gedistilleerd uit verschaald bier. Ook brandewijn was een sterke drank die volop werd bereid. En er kwamen ook allerlei likeuren voor. Maar de sterke dranken waren in eerste instantie met een heel andere bedoeling gemaakt. Het waren geneesmiddelen die voornamelijk door de monniken in hun eigen brouwerijen gebrouwen werden. De sterke dranken werden in de ziekenzalen gebruikt. Pas toen er een grote pestepidemie uitbrak in Europa, werd er op grote schaal sterke drank gebruikt als middel om gezond te blijven.

Het schilderij wil iets over het drankmisbruik in de middeleeuwen vertellen. Dit *Narrenschip* zit vol met vreemde en dronken personen. In het midden zitten verschillende vertegenwoordigers van de geestelijkheid, van de kerk. Een non is heel dominant in beeld en bespeelt de luit. Tegenover haar zit een monnik die luidkeels een lied

zingt. Op tafel staat een bord met kersen. Aan boord bevindt zich een groot vat wijn. Rechts hangt iemand kotsend over de reling. Je ziet overal wijnkruiken. Dit schilderij zegt eigenlijk net als de oude kronieken 'Tenslotte was iedereen dronken...'.

Een vastendag is een dag waarop je je tijdens de maaltijd aan speciale regels moet houden. Het wordt ook gezien als een boetedag: mensen doen een beetje boete voor hun zonden. Zo werd het in de begintijd gezien. Nu doen mensen vaak een vastendag of een vastenkuur omdat ze denken dat dat gezond is.

Die vastenperiode werd met een groot kerkelijk feest afgesloten: het paasfeest.

De periode die aan de vasten voorafgaat is het carnavalsfeest. De vasten duurt officieel veertig dagen. Dan begint het paasfeest. De vastenperiode begint op *Aswoensdag*. Dan begint er officieel een periode van boete doen voor de zonden.

19

Heksen

In de middeleeuwen dacht men dat een heks vaak een oudere vrouw was die alleen woonde en veel wist van de natuur: planten en kruiden. Die geneeskrachtige planten en kruiden werden gebruikt in de gezondheidszorg voor mens en dier. Heksen zouden op bezemstelen naar nachtelijke bijeenkomsten vliegen. Daar ontmoetten zij dan andere heksen en de duivel. Bij het eerste hanengekraai verdwenen alle heksen weer op hun bezemsteel naar huis. Zij hoefden geen gebruik te maken van de deur, want ze konden ook via de schoorsteen het huis in en uit vliegen. Heksen hadden vaak een zwarte kat of een zwarte kraai bij zich. Zij konden zich ook in zo'n dier veranderen. Heksenkringen van paddestoelen in het bos gaven de plek aan waar de heksen precies hadden gedanst.

Synoniemen voor heks zijn: feeks, kol, toverkol, tovenaarster, tovenares.

Het geloof in weerwolven is al heel oud. De naam weerwolf komt van het Germaanse woord *wer*. *Wer* betekent man of mens. Weerwolf = manwolf. De mensen geloofden dat een weerwolf een man of mens was die zich in een wolf kon veranderen en 's nachts op roof uitging.

Ja, het heksengeloof was al gauw iets dat door heel veel mensen werd geaccepteerd. Er verschenen steeds meer boeken die over heksen en

duivels gingen. Twee dominicanen schreven er zelfs een boek over: *De heksenhamer*. Dat werd een van de meest toonaangevende boeken in de heksenvervolging. De schrijvers hamerden er in dit boek op dat wanneer je twijfelt of er wel heksen bestaan, je zelf al wel eens behekst zou kunnen zijn! Twijfel aan het bestaan van heksen werd een reden om normale personen te laten vervolgen als heks. *De heksenhamer* was niet het enige boek dat heksengeloof propageerde.

Je mocht anoniem een heks beschuldigen, want dan hoefde je niet bang te zijn voor heksenwraak of voor duivelsstreken.

In de middeleeuwen werden er verschillende soorten van *het Godsoordeel* of *Judicium Dei* toegepast en de waterproef hoorde daar bij. De middeleeuwer dacht dat als de 'heks' niet bleef drijven, dan zou het wel geen heks zijn en dan kwam ze waarschijnlijk wel in de hemel en dan zou ze daar beloond worden. Maar als de beklaagde bleef drijven en niet verdronk, dan was het een heks en dan moest ze hier en nu gestraft worden. Het was natuurlijk een heel oneerlijke gang van zaken, want bijna iedereen verdronk. De rechters hadden het gemakkelijk, want ze hoefden zich daarna ook niet druk te maken over een passende straf.

Met behulp van een ijzeren pennetje konden de schout en de schepenen het tegengewicht blokkeren, waardoor de weegschaal altijd een verkeerd, te licht gewicht aangaf. De persoon op de weegschaal werd dan oneerlijk veroordeeld als heks. Alleen in Oudewater was de weging zo uitgebreid, met zoveel getuigen, dat de weging altijd eerlijk was.

Katten en dan voornamelijk zwarte katten zouden ongeluk brengen. Zij konden ook boodschappen overbrengen aan heksen. Daarom werd er op katten gejaagd. Zij werden vermoord en doodgeslagen.

De heks Rixt woonde op het Amelandse Oerd. Tijdens stormen lokte ze schepen naar haar hut en daardoor vergingen heel veel schepen voor de kust van Ameland. Veel zeelui kwamen daarbij om. Rixt jutte alles wat van waarde was. Wat Rixt niet wist, was dat zij tijdens een vreselijke storm ook het schip waarop haar zoon voer in gevaar bracht. Zij stierf toen zij tussen de lading van het schip ook haar verdronken zoon vond. Haar gehuil is nu nog te horen als het stormt.

Abel betekent verijnd, mooi en edel. Een abel spel was een toneelstuk dat bijna altijd over de liefde ging. Meestal de liefde van een ridder, Lanseloet, of een koningszoon, Esmoreit, of van een hertog, Gloriant. Het spel is vooral bedoeld om de mensen een lesje te leren.

De vier abele spelen zijn *Lanseloet van Denemarken*, *Esmoreit*, *Gloriant* en *Van de winter ende zomer*. In de oude handschriften waarin ze zijn teruggevonden, begint elke titel met *Een abel spel van...* Ze zijn tamelijk kort: respectievelijk 900, 1000, 1100 en 600 versregels. De auteur is onbekend, maar we denken dat ze door een en dezelfde auteur zijn bedacht en geschreven.

Het verschil tussen een opvoering van een abel spel en een sotternie was heel groot. De stof, het thema en de motieven van een abel spel waren adellijk, aristocratisch en 'hoofs'. Het liet de mensen een voorbeeld zien van goede manieren en edele zeden.

Na een abel spel werd een sotternie opgevoerd. De stof, het thema en het motief werden in de boerse plattelandscultuur gezocht. Het was een klucht, een gekkigheidje. Dan konden de mensen lachen om 'sufferds' en 'domoren', die vaak onnozel en onzedelijk gedrag vertoonden. Het grote verschil tussen de twee kunstvormen was dus: zó - abel - hoor je je te gedragen en zó - sotternie - niet.

In *Een cluyte van Playerwater* werd een getrouwde man bedrogen door zijn eigen vrouw. De mensen leerden dat je altijd goed moet oppassen en dat ook geestelijken wel eens bedriegers konden zijn. De vrouw speelt met hem onder één hoedje. Altijd goed opletten en niet al te goedgegelovig zijn was het thema.

Het schilderij heet *De marskramer*. Op het schilderij is veel te zien. Jeroen Bosch schilderde vaak heel drukke taferelen met veel grappige details. Voor ons is het moeilijk om precies te begrijpen wat het verhaal is achter het plaatje. Soms denken geleerden dat ze het weten, maar vaak komen ze later weer op hun mening terug. Dit schilderij zou dus ook zomaar een afbeelding van het slot van *Een cluyte van Playerwater* kunnen zijn.

De bedrogen echtgenoot kwam terug, verstopt in de mand van de handelaar. De mand werd in de middeleeuwen een *mars* genoemd en de handelaar heette een *marskramer*. De man had dus iets in zijn mars toen hij op het toneel verscheen. De uitdrukking die naar de

middeleeuwse marskramer verwijst, is *lets in je mars hebben*. Veel in zijn mars betekende vroeger dat je veel geld tot je beschikking had. Nu betekent het veel weten of veel kunnen.

21

Erfgooiers

Wichman had twee dochters, Adala en Liutgard. Hij was heel godsdienstig en stichtte een *stift*. Een stift is een woonvorm die op een klooster lijkt. De leden doen alles gemeenschappelijk en zij moeten ook samen voor hun levensonderhoud zorgen. De dames van het stift waren over het algemeen van adel. Ze hadden geen gelofte afgelegd. Hoe rijker het stift, hoe luxer het leven voor de dames. De oudste dochter Adala was het er niet mee eens dat haar vader zoveel geld aan het stift had gegeven, want dat was haar erfenis. Ze spande een rechtszaak aan en won die.

Floris V kreeg in 1279, dus toen hij 25 jaar was, het Nedersticht in pand van Jan van Nassau. Je hebt in andere items gezien dat er in deze tijd in ons land sprake was van het systeem van leenheer en leenmannen: Floris kreeg het gebied in leen van Jan. Je merkt wel dat grondgebieden in de middeleeuwen heel andere namen konden hebben dan nu. Het Nedersticht is zo'n middeleeuwse naam die we nu niet meer gebruiken en ook Nardinclant is veranderd in Het Gooi.

Het aandeel wordt *waardeel* genoemd, naar het Middelnederlandse woord *waer* dat recht betekent. In de oudste schriftelijke bronnen worden de erfgooiers geen erfgooiers maar *waerslude* of *waeren* genoemd. De boeren konden *waeren* of rechten op de grond laten gelden. Hoe meer waardelen, hoe machtiger je was in de organisatie. Ze hielden met deze organisatievorm nieuwkomers en gelukzoekers buiten de deur.

Een *warande* is een jachtveld. Daar mochten de erfgooiers jagen. Omdat het gemeenschappelijk gebied was, had iedereen dezelfde rechten. Een konijnenwarande was een gebied waar op konijnen mocht worden gejaagd. Wie geen erfgooiër was, mocht hier niet jagen.

De schapen waarmee de herder de heide overtrok, waren van de erfgooiers. Ze graasden op de gemeenschappelijke weidegronden. Als er een lammetje geboren werd, moest de herder goed opletten van welke eigenaar het moederschaap was. Het lam werd dan bij het eigendom van de eigenaar opgeteld.

De eeuwenlange strijd om de rechten van de gemeenschappelijke gronden in Het Gooi heeft de erfgooiers de bijnaam *rampokkers* opgeleverd. Rampokken betekent: met een gewapende bende roven en plunderen. Met velen tegelijk aanvallen. (Het woord heeft een Indische achtergrond.) De overheid of willekeurig rijke kooplieden, die meenden rechten op het grondgebied te kunnen doen gelden, kregen altijd met de erfgooiersvereniging te maken. Als groep werden de rechten op het grondgebied verdedigd. De erfgooiers werden koppig en eigengereid genoemd. Beroemd is het verhaal van Harmen Vos. Hij werd door een rijksveldwachter op 18 november 1898 verbaliseerd en gearresteerd wegens stroperij op de Gooise warande. Harmen Vos zei dat hij erfgooiër was en dus op zijn eigen gronden jaagde. Het Rijk had hier niets te zeggen. Het werd een hele rel waar alle erfgooiers zich mee gingen bemoeien. Rampokken werd er gezegd. Harmen won uiteindelijk.

De dorpen Blaricum, Laren, Bussum, Huizen, Hilversum en de stad Naarden waren verbonden in de erfgooiersvereniging.

Het gebied heet het Naardermeer en het is dankzij de goede zorgen van de erfgooiers door de eeuwen heen een prachtig plassengebied met riet, hooiland en moerasbos. Het is een uniek gebied waar zelfs aalscholvers voorkomen.

De schildersstijl die in het Gooi ontstond, noemen we de *Larense School*.

Enkele schilders van de Larense School zijn Jozef Israëls (1824-1911), Max Lieberman (1847-1935), Anton Mauve (1838-1888), Ferdinand Hart Nibbrig (1866-1915), Co Breman (1865-1938), Gijs Bosch Reitz (1860-1939).

Anton Mauve schilderde veel heidelandschappen.

Hij gebruikte voor de kleur van bloeiende heidevelden een kleurmengsel dat later de naam *mauve* kreeg.

Het maakt niet uit welk schilderij je kiest om uit te printen, als het er maar één is waar deze kleur duidelijk aanwezig is. Beschrijf waar je de kleur ziet. Op de voorgrond, op de achtergrond, rechts, links, onderin of bovenin de afbeelding of op meerdere plaatsen.

Anton Mauve werkte en woonde net als de bovenstaande schilders in Laren. Het Singermuseum in Laren heeft nu nog steeds een prachtige collectie schilderijen die door Mauve en de andere Larense School-schilders zijn gemaakt.

22

Melchior Broederlam

Het Bourgondische huis had oorspronkelijk maar een klein grondbezit in Frankrijk. Tussen 1465 en 1467 erfde Karel een groot stuk van Nederland, België en Luxemburg. Daarnaast werden er in de jaren tot 1474 grote delen van Duitsland, rond Metz aan het rijk toegevoegd. Het bisdom Luik viel ook onder het beheer van de Bourgondiërs en dat strekte zich uit over een groot deel van Oost-Nederland. Op het hoogtepunt van het rijk was bijna heel West-Europa in handen van de Bourgondiërs. Vanaf 1506 werd het samengevoegd met het Spaanse rijk omdat Philips de Schone ook Spaanse vorst werd door een erfenis.

Dijon werd de hoofdstad van het hertogdom Bourgondië.

De opeenvolgende Bourgondische hertogen die ook over ons land regeerden heetten:

Philips van Bourgondië 1346-1361

Philips de Stoute 1363-1404

Jan zonder Vrees 1404-1419

Filips de Goede 1419-1467

Karel de Stoute 1467-1477

Philips de Schone 1482-1506

De toren is vernoemd naar Filips de Goede. Tour Philippe le Bon. Het hertogelijk paleis in Dijon is nu het stadhuis en een museum. Na de Franse revolutie in 1789 zijn er heel veel kunstwerken verdwenen en vernield. In de negentiende eeuw werd alles weer verzameld bij particulieren, uit schuren en depots en onder andere in dit museum gerestaureerd en tentoongesteld.

Margaretha van Male (1350-1405), de dochter van de hertog van Male, trouwde in 1357 met Filips van Bourgondië. Zij werd hertogin van Bourgondië en omdat zij de schilder Melchior Broederlam al van het hof van haar vader kende, is het bijna zeker dat zij Melchior in contact bracht met de hertog. Zo werd Melchior Broederlam hofschilder van de Bourgondische hertogen. Uit oude rekeningen weten we dat hij heel veel heeft geschilderd: schilden en koetsen en een achterkant, een spiegel van een schip. Maar daarvan is niets bewaard gebleven. Alleen

het altaarstuk kennen we. Omdat uit onderzoek is gebleken dat hij al met olieverf werkte, is het een erg belangrijk stuk.

Tempera is een mengsel van eidoor en water. Samen met toegevoegde pigmenten werd het een papje waarmee geverfd werd. Je kon maar heel weinig tegelijk aanmaken, want het droogde snel. Het was dus lastig en tijdrovend om mee te werken als er grote oppervlakten geverfd moesten worden.

De broers Jan en Hubert van Eyck, die ook rond het jaar 1400 leefden, zijn de geschiedenis ingegaan als de uitvinders van de olieverf. Dat is dus eigenlijk onterecht, want we weten nu door onderzoek dat Melchior Broederlam al veel eerder met olieverf experimenteerde. En misschien ontdekken wetenschappers nog wel dat er veel eerder met olie werd geverfd. Door de Franse revolutie is er heel veel kunst vernield en in depots terechtgekomen. Tot op de dag van vandaag is nog lang niet alles onderzocht.

Vlaamse Primitieven waren Robert Campin, Jan van Eyck, Hubert van Eyck, Rogier van der Weyden, Hugo van der Goes, Hans Memling, Dirk Bouts en Gerard David.

De zoekopdracht wordt door elk kind anders uitgewerkt. Het is vooral een opdracht waarbij de leerlingen de kunst van het kijken moeten leren. De Vlaamse Primitieven werkten heel gedetailleerd. Ook de details werden heel precies uitgewerkt. Ieder detail heeft een symbolische betekenis. Daar hoeven de leerlingen niet verder naar te zoeken, maar zij zullen wel opmerken dat er steeds dezelfde bloemen in de Maria-iconografie voorkomen: roos, lelie, lievevrouwebedstro. De bezigheden van Maria zijn ook symbolisch te interpreteren.

